

**ТҮМҮ-ГИЙН ТУЛАЛДААНД ХОЛБОГДОХ ЗАРИМ АСУУДЛЫГ ХЯТАД
СУРВАЛЖ БИЧГҮҮДЭЭС ТОДРУУЛАХ НЬ**

ДАВААСҮРЭНГИЙН УНДРАХ

Товч агуулга. XIV-XVI зууны үе нь Монголын түүхийн хамгийн бүдэг үед тооцогддог бөгөөд монголын түүхчдийн зайлшгүй судалж үзэх чухал сэдвийн нэг юм. Бидний хөндөн судлахыг зорьж буй түүхэн үеийн хоёр улсын 1440-өөд оны харилцаа нь Монголын түүх төдийгүй Хятадын түүхэнд ч чухал байр суурь эзэлдэг. Монгол, Мингийн харилцааны олон үйл явдлыг Мингийн үеийн бичгийн мэргэд тэмдэглэн үлдээсэн байдаг ч эдгээрийн дотроос “Түмүгийн өөрчлөлт” гэж хятадын түүх бичлэгт нэрлэсэн 1449 онд болж өнгөрсөн хоёр үйл явдлыг тэр үеийн Мингийн түүх сурвалжид харьцангуй тодорхой тэмдэглэн үлдээжээ. Тулгар дурдсан түүхэн үйл явдлыг л гэхэд орчин цагийн хятадын түүхийн судалгаанд ч олонтоо хөндөн судалдаг, ихээхэн ач холбогдол өгдөг сэдвийн нэг гэж үзэж болно. Тус өгүүллийн эхний зорилго бол “Түмү-гийн тулалдаан”-д оролцогч хоёр талын цэргийн тоог сурвалжаас тодруулахад оршино. “Мин улсын магад хууль”, “Мин улсын судар”-т тэмдэглээгүй мэдээ баримтыг хэд хэдэн өөр сурвалжаас түүж, судалгааны эргэлтэд оруулав.

Түлхүүр үг. Түмү-гийн тулалдаан, Инзун хаан, Эсэн тайш, Ван Жэнь тайган, Мингийн цэргийн тоо, Монголын цэргийн тоо

XIV-XVI зууны үе нь Монголын түүхийн хамгийн бүдэг үед тооцогддог бөгөөд монголын түүхчдийн зайлшгүй судалж үзэх чухал сэдвийн нэг юм. Жу Юаньжаны үндэслэсэн Мингийн төр 1368 онд монголын Юань улсын нийслэлийг эзэлж, хятадын газар нутгийн дийлэнх хэсэгт эрх мэдлээ тогтоосон билээ. Хятадыг ноёрхох эрх мэдлээ алдсан Монголын Юань улсын эрх баригчид хятадын хязгаарыг орхиж уугуул нутагтаа ухран гарсан ч эрх мэдлээ эргүүлэн авч Юань улсын эрх мэдлийг Хятад даяар дахин тогтоохын олонтоо оролдсон юм. Үүний жишээг бид XIV зууны сүүл XV зууны эхэн хагаст өрнөсөн олон түүхэн үйл явдлаас харж болох ба үндсэндээ 278 жилийн турш үргэлжилсэн Монгол, Мингийн тэмцэл, өрсөлдөөн нь манж нар Чин улсыг байгуулснаар дуусгавар болсон билээ. Бидний хөндөн судлахыг зорьж буй түүхэн үеийн хоёр улсын 1440-өөд оны харилцаа нь Монголын түүх төдийгүй Хятадын түүхэнд

ч чухал байр суурь эзэлдэг. Монгол, Мингийн харилцааны олон үйл явдлыг Мингийн үеийн бичгийн мэргэд тэмдэглэн үлдээсэн байдаг ч эдгээрийн дотроос “Түмүгийн өөрчлөлт” (土木之变, *tumu zhibian*¹), “Алтан ханы алба барих журам” (俺答封贡, *Anda fenggong*) гэж хятадын түүх бичлэгт нэрлэсэн 1449, 1570 онд болж өнгөрсөн хоёр үйл явдлыг тэр үеийн Мингийн түүх сурвалжид харьцангуй тодорхой тэмдэглэн үлдээжээ. Тулгар дурдсан түүхэн үйл явдлыг л гэхэд орчин цагийн хятадын түүхийн судалгаанд ч олонтоо хөндөн судалдаг, ихээхэн ач холбогдол өгдөг сэдвийн нэг гэж үзэж болно.

Тус өгүүллийн эхний зорилго бол “Түмү-гийн тулалдаан”-д оролцогч хоёр талын цэргийн тоог сурвалжаас тодруулахад оршино. Ингэхийн тулд Мингийн үеийн хятад сурвалжуудыг мөшгөн/шүүрдэн үзэх бөгөөд “Мин улсын магад хууль” (明实录, *Ming shi lu*) “Мин улсын судар” (明史, *Ming shi*) гэсэн Мин улсын албан түүхийн гол сурвалжид тэмдэглээгүй мэдээ баримтыг гол төлөв Мингийн, зарим мэдээ баримтыг Мин улсыг залгаж байгуулагдсан Манж Чин улсын үеийн бичгийн түшмэдийн бичсэн албан бус сурвалжуудаас илрүүлж, судалгааны эргэлтэд оруулахыг зорьсон юм. Эдгээр сурвалжийн баримт мэдээ нь урд өмнө монгол хэлээр орчуулагдаж, судалгааны эргэлтэд огт орж байгаагүй онцлогтойг дахин тэмдэглээ, нэг ёсны та бүхэнд толилуулж байгаа судалгааны маань нэг шинэлэг тал нь энэ болох юм.

Түмү-гийн тулалдаан яагаад болсон, ямар үр дагаварт хүргэсэн түүхийг бид өгүүлэх боловч энэ удаа “Түмү-гийн өөрчлөлт”-ийн талаар бус харин түүний үндэс болсон “Түмү-гийн тулалдаан”-ыг илүү дэлгэрэнгүй авч үзэх бодолтой байна.

Эн тэргүүнд тухайн үйл явдлыг хэрхэн нэрлэж ирснийг маш товчхон танилцуулах нь зүйтэй байх. Өгүүлэлд гарах нэр томьёоны орчуулгын хувьд: Түмү бао (土木堡, *Tumu bao*) гэсэн нэрийг их төлөв “Түмү хорго”, “Түмү цайз” гэж орчуулдаг бөгөөд харин бид өгүүлэлдээ “Түмү цайз” гэсэн хувилбарыг нь авч хэрэглэв.

“Түмү жибянь” (土木之变, *Tumu zhibian*) гэсэн хятадын түүх бичлэгийн нэр томьёог монгол хэлэнд “Түмү-гийн өөрчлөлт”, “Түмү-гийн хувьсал”, “Түмү-гийн хувирал” гэж гурван янз орчуулж буулгаж болно. 1966 оны БНМАУ-ын түүхийн гурван ботийн тэргүүн ботид 1449 оны энэ тулалдааны талаар харьцангуй тодорхой дурдсаны дараа “... Мин улсын хаан тавин түмэн шилдэг цэрэг авч ойрадуудыг бут цохихоор гараад харин өөрөө ойрадын хоёр түм илүүхэн цэрэгт хиар цохиулж олзлогджээ. Энэ нь Хятадын түүхэнд «Түмо-гийн хэрэг» гэж тэмдэглэгдсэн байна”² хэмээн дурджээ.

¹ Өгүүлэлд хэрэглэх галигийн тухай: Энэхүү өгүүлэлд гарч буй хятад үгийн галигийг 2016 онд Монгол Улсын хэлний бодлогын зөвлөлөөс гаргасан “Хятад хэлний үеийн галиг – Монгол хэлээр галиглах журам”-ыг баримталж, сурвалжийн газар ус, хүний нэр, албан тушаалын нэрийг галиглаж эсвэл орчуулаад ард нь дугуй хаалтад ханз/утга үсгийг зоож өгнө. Ханз/утга үсгийг 1956 онд шинэчилж, хураан мөн оноос БНХАУ-д хэрэглэж байгаа орчин цагийн хураангуй хэлбэрээр бичлээ (Зохиогч).

² БНМАУ-ын түүх. Тэргүүн боть. Нэн эртнээс XVII зуун. Улсын Хэвлэлийн Хэрэг Эрхлэх Хороо, УБ., 1966, т. 324

Миний үзэхээр уул үйл явдлыг бүхэлд хамарсан гэх утгаар бол «Түмү-гийн өөрчлөлт» хэмээх нэрийг хэрэглэж болох юм. Энэ нэр томъёог авч хэрэглэхэд буруудахгүй байх. Өөрөөр хэлбэл, 1449 оны намрын долоон сард Түмү-д болсон зэвсэгт мөргөлдөөнийг л “Түмү-гийн тулалдаан” хэмээн нэрлээд харин 1449-1450 онд болсон үйл явдлыг нийтэд нь “Түмү-гийн өөрчлөлт” хэмээн томъёолж авч үзэхийн гол шалтгаан бол энэ үйл явдлаас хойш Монгол, Мингийн харилцаанд томоохон хувирал/өөрчлөлт гарсан төдийгүй тус, тус улсын гадаад бодлого, харилцаанд эрс өөрчлөгдсөн билээ.

Тус өгүүлэлд энэ өөрчлөлтийн талаар тухайлан өгүүлэхгүй бөгөөд зөвхөн “Түмү-гийн тулалдаан”-д оролцсон цэргийн тоог сурвалжуудаас мөшгөн гаргахыг зорьж буйгаа дахин цохож хэлье. Цэргийн тоог гаргахын өмнө “Түмү-гийн тулалдаан”-ы талаарх хятад хэлний сурвалжуудад хэрхэн тэмдэглэснийг тодорхой мэдэх шаардлагатай болов уу.

Эсэн тайш 1449 оны долоон сард олон аймгийг өөртөө татаж, хэд хэдэн бүлэг болгож хуваагаад Мин улсыг хэдэн замаар довтолжээ. Билгийн тооллын долоон сарын 11-ний өдөр Тогтоабуха Урианхай түмний цэргүүдийг удирдан Ляодун руу дайрч, Алаг чинсан цэргээ илгээж Чичөн³ хотыг бүслэхийн хамт мөн өөр нэг анги цэрэг илгээн Ганьжоу⁴-г довтолжээ. Эсэн тайш харин Мин улсын хилийн хамгаалалтын чухал хот болох Датунг довтолохоор өөрийн биеэр цэрэг удирдаж давшжээ. Мин улсын жанжин Ү Хао⁵ цэргээ авч Эсэн тайшийг угтаж Маоэрьюан⁶ -д тулалдаад, ялагдаж өөрөө үхсэн тухай мэдээ Бээжинд хүрчээ.

Энэ үед, Алагтөмөр чинсан Шюаньфу хотын зүүн хойд хэсэгт орших Чичөн хотыг бүслэв. Мөн өдөр Чичөн бүслэгдсэн тухай мэдээ Бээжинд ирсэн ба Инзун хаан сайд түшмэдээ цуглуулж хуралдан “умардад цэрэглэн довтлох талаар хэлэлцжээ”⁷. “Мин улсын судар, Инзун хааны шастир дээд” дэвтэрт бичсэнээр бол тэр үед “өөрийн биеэр цэрэг удирдах эзэн хааны зарлиг”⁸-ийг хаан өөрөө гаргасан бололтой.

Мин улсын Инзун хаан Жу Чыжэнь⁹, тайган Ван Жэнь-ийн зөвлөгөөг дагаж, Ван Жы болон бусад ордны түшмэдийн эсэргүүцлийг үл тоомсорлож, өөрийн биеэр дайнд оролцож цэрэг хөдөлгөхөөр болжээ. Мөн сард Мин улсын эзэн хаан

³ 赤城 - Одоогийн Хэбэй/Хөбэй мужийн Жанжякөү (Чуулалт хаалган) хотод харьяалагддаг Чичөн хошуу нь Жанжякөү хотын зүүн хэсэг, Байхө/Байхэ голын дээд хэсэгт, хойд өргөргийн 40°30'37" – 41°23'26", 115°25'18" – 116°27'33"-ын хооронд оршдог. Нийт 827 километр хавтгай дөрвөлжин талбайтай. П.Кафаровын системээр бол Чичэн гэж бичнэ.

⁴ 甘州 - Одоогийн Ганьсү мужийн Жан Е (张掖) хот.

⁵ Wu Hao, 吴浩, Мин улсын жанжин. “Мин улсын судар”-т: “Ү Хао Шюаньдөгийн аравдугаар оноос Шаньши мужийн захирагчаар томилогджээ. Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр онд [тэрбээр] Датунг довтолж Маоэрьюанд хүрчээ. Баруун жигүүрийн тэргүүн жанжин Ү Хао тулалдаж, ялагдсан” гэж бичсэн байдаг.

⁶ 猫儿庄 - Өдгөө Хөбэй мужийн Хуйлай гацаанаас зүүн тийш 10 газарт буй.

⁷ 《明英宗实录》卷180 “正统十四年七月己丑”，台北：“中央”研究院历史语言研究所校勘影印本，1962年.

⁸ 《明史》卷6《英宗前纪》。

⁹ Өгүүлэлд дурдах Мин улсын хаан болон сайд, түшмэд, жанжин нарын нэрийн хятад үсгийн тэмдэглэгээ, дуудлагыг өгүүллийн хойно хавсаргаснаас үзнэ үү.

Жу Чыжэнь өөрийн дүү *чөн ван* Жу Чычюй-гээр Бээжин хотыг сахиулан үлдээгээд өөрөө нийслэл орчмын бүх цэргийг цуглуулан захирч, биечлэн байлдахыг тушаажээ.¹⁰ Гэвч Мин улсын хаан Инзун цэрэг армийн өөрөө удирдахын оронд бүх цэрэг, улс төрийн эрх мэдлээ Ван Жэнь тайган шилжүүлсэн¹¹ нь ирээдүйд гай тарьсан хэрэг олсон бөлгөө. Инзун хааны дуудаж цуглуулсан цэргийн тоог сурвалжуудад 200 мянга, 500 мянга гэж зөрүүтэй тэмдэглэснийг дараагийн хэсэгт нягталж шалгаад аль нь зөв болохыг тогтоох бодолтой байгаа.

Аянд мордохоос өмнөх үеийн байдлыг сурвалжаас тодруулбал, Инзун хаан зургаан сарын 30-ны үдээс хойш *чонгуо* гүн Жу Юунгаас Бээжингийн цэргийн хүрээнээс *пиншянбо* Чөн Хуай, *хунтайж* Жин Юань болон бусад хүмүүсээр удирдуулсан 45000 шилдэг/гавшгай морин цэргийг Датун, Шюаньфу хотын хамгаалалт болгон сонгон авчээ. Үүнээс 30000 цэргийг Датунд, 15000 цэргийг Шюаньфу руу илгээжээ.¹² Хил хязгаарын чухал боомт, бэхлэлт болох хоёр хотыг хамгаалах үүрэг авсан цэргүүд долоон сарын 16-нд Бээжингээс морджээ. Датунг чиглэсэн гучин мянган морьт цэрэг найман сарын шинийн нэгэнд Датунд очсон ч хоёр гурав хоноод шинийн 3-нд буцаж ухарчээ. “Мин улсын Инзун хааны магад тэмдэглэл”-д дурдсанаар, Ван Жэнь уг нь баруун хойшоо явахыг хүсэж байсан авч Датун хотын хамгаалагч *тайган* Гуо Жин-гаас ноцтой байдлын тухай нууцаар илтгэсэн илтгэл, дээр нь сүүлийн өдрүүдэд хүчтэй салхи шуургатай байсан, тэднийг Датун хотод ирэхэд салхи, бороо улам ширүүсэж, цэргүүд айж, сэтгэл санаагаар унасан зэргээс шалтгаалан цэрэгтээ ухарч буцах тушаал буулгажээ. Мингийн цэрэгт, ухрахдаа Зыжингуань боомтоор Бээжин орох эсвэл анх ирсэн замаараа буцах гэсэн хоёр сонголт тулгарчээ. “Мин улсын Инзун хааны магад тэмдэглэл”-ийн 181-р дэвтэрт, “Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр оны наймдугаар сарын цагаан нохой (шинийн гурван)” гэсэн тэмдэглэл байдаг бөгөөд тэнд тэмдэглэсэн мэдээ баримтаас доор хүргэе.

Түүгээр бол, хааны сүйхийг зүүн тийш явуулж, орой болоход Шуанжайэр хэмээх газар буудалласан байна. Хуарагнах үед тэнгэр бүртийх үүлгүй цэлмэг байсан хэрнээ зөвхөн тэдний дээр бараан үүл шүхэрлэн бүрхжээ. Хэсэг хугацааны дараа тэнгэр дуугарч цахилгаан цахиж, шөнөжин бороо орж, салхи шуурга тавихад хуаран тэр чигтээ бужигнан сандралджээ.

1449 оны наймдугаар сард Мин улсын цэрэг Эсэнгийн цэрэгт бут цохиулсан хэмээх мэдээг дуулсан Ван Жэнь сандран Датун руу ухарч эхлэв. Тэгээд Ван Жэнь цэргээ Зыжингуань¹³-аас татаж, Инзун хаан Жу Чыжэнь-г өөрийн төрсөн

¹⁰ 《明史·卷十·本纪第十》

¹¹ 《明史·卷三百二十八·列传第二百十六》：太监王振挟帝亲征，群臣伏阙争，不得。大同守将西宁侯宋瑛、武进伯朱冕、都督石亨等与也先战阳和，太监郭敬监军，诸将悉为所制，失律，军尽覆。瑛、冕死，敬伏草中免，亨奔还。车驾次大同，连日风雨甚，又军中常夜惊，人汹惧，郭敬密言于振，始旋师。车驾还次宣府，敌众袭军后。恭顺侯吴克忠拒之，败歿。成国公朱勇、永顺伯薛绶以四万人继往，至鹞儿岭，伏发，尽陷。次日，至土木。

¹² 《明英宗实录》卷179“正统十四年六月戊寅”，台北：“中央”研究院历史语言研究所校勘影印本，1962年。

¹³ 紫荆关-Одоогийн Хөбэй мужийн Ишянь хошууны баруун хойд хэсэг.

хот Юйжоу¹⁴ руу явуулахыг хүссэн боловч Датунс жанжин Гуо Дөн, бичгийн сайд Цао Най нарын эсэргүүцэлтэй тулгарсан тул замаа гэнэт өөрчилжээ. Дөчин бээр явсны дараа цэрэг нь хил давж, нутаг усныхаа тариан талбайг сүйтгэх вий хэмээн айж, нэн даруй Шюаньфу¹⁵ руу цэргийнхээ замыг өөрчлөхийг тушаажээ. Энэ үед Эсэн цэргээ дагуулан хойноос нь хөөж ирсэн бөгөөд хааны авга ах Ү Көжун, *бүгд захирагч* Ү Көчин нар богинохон хугацаанд болж өнгөрсөн тулалдааны үед дүүгүүрдсэн чулуунд оногдож алагджээ. *Чонгуо гүн* Жу Юун болон Бо Шюэшоу нар 50 мянган морьт цэрэг захирч Эсэнгийн довтолгоог зогсоохоор Яоэрлин уул¹⁶ хүрсэн ч тэнд отож асан Эсэнгийн мэхэнд автаж, мингийн 50 мянган морьт цэрэг бүхэлдээ арчигджээ.

Мин улсын Инзун хаан найман сарын 14-ний өдөр Хуайлай хотоос ердөө 20 газар зайд орших Түмү цайзад¹⁷ ирэхэд, Ван Жэнь ачаа ачиж, хүнс зэвсэг тээсэн мянгаад тэрэг ирээгүй хэмээн үзээд бүх цэрэгт буудаллаж, амрахыг тушаажээ. Эсэн тайшийн захирсан цэрэг Мин улсын цэргийг мөшгөж ирсэн тул Мин улсын Цэргийн явдлын яамны сайд Куан Е хааныхаа аюулгүй байдлыг хангах үүднээс урагшилж, Цавчаал боомтоор нутгийн гүн рүү ухрахыг удаа дараа хүссэн боловч Ван Жэнь зөвшөөрсөнгүй. Харин гүйцэж ирээд зэргэлдээ буудалласан Эсэн тайш Мингийн цэргийг эхэлж довтоллогүй хүлээсний учир нь тэдний цэрэг буудалласан газар бол булаг шанд усгүй өндөрлөг газар байсантай холбоотой бөгөөд Эсэн, Мин улсын цэргүүдийг цангаж ядран, улмаар зориг мохохыг хүлээж байжээ. Түүний цэрэг Түмү-гээс өмнө зүгт арван таван газар зайтай байдаг голыг тэр хавийн газартай нь хяналтдаа бүрэн авсан тул Мин улсын цэргүүд цангахдаа хоёр жан (疋, zhang – 6-7 метр орчим) гүн нүх ухсан ч ус гараагүй ажээ.¹⁸

Маргааш нь Эсэн цэрэг илгээж Түмү цайзыг бүслэхийн хамт бас элч зарж найрамдах дүр эсгэжээ. Жу Чыжэн үүнд эргэлзсэнгүй, Цао Най-г хааны зарлигийн эх бэлдүүлэхээр илгээв. Ван Жэнь хуарангаа усны ойр нүүлгэхийг тушаахад, өлсөж цангасан цэргүүд гол руу гүйх нь гүйж, Мин улсын цэрэг дайнд орохоос өөр аргагүйд хүргэжээ. Мингийн *ингуо гүн* Жан Фу, *тайнинхөү* Чэнь Ин, *тавнан дүвэй* Жин Юань, *пиншянбо* Чөн Хуай, *шянчөнбо* Ли Жэнь, *суйаньбо* Чэнь Шюань, *шюйүбо* Шэнь Рун, *бүгд захирагч* Лян Чөн мөн Ван Гүй, сайд Ван Зуо, Куан Е нарын эрх баригч сайд түшмэд тулалдахаар яарсан гэдэг. Гэвч энэ тулалдаанд *дотоод ордны бичгийн сайд* Цао Най, Жан И, *сайд хянагч* Дөн Чи нарын сайд нар тулалдаанд алагджээ. Зөвхөн *Дали сүмийн баруун жигүүрийн ерөнхий сайд* Сяо Вэйжэнь, *Ёслолын яамны зүүн жигүүрийн сайд* Ян Шань, *вэнь шюань ланжун* Ли Шян нар азаар зугтаж¹⁹ амь гарчээ.

¹⁴ 蔚州-Юйжоу бол одоогийн Хөбэй мужийн Юйшянь гацаа.

¹⁵ 宣府-Одоогийн Хөбэй мужийн Шюаньхуа 宣化 гацаа

¹⁶ 鹞儿岭-Одоогийн Хубэй мужийн Жинжоу хотын Жянли хотын Хуаншекөү хотод байрладаг.

¹⁷ 土木堡-одоогийн Хөбэй мужийн Хуайлай гацааны зүүн урд буй газар.

¹⁸ 《明史》·列传第二百十六 外国九瓦刺 朵颜（福余 泰宁）：诸臣议入保怀来，振顾輜重遽止，也先遂追及。土木地高，掘井二丈不得水，汲道已为敌据，众渴，敌骑益增。

¹⁹ 《明史》·列传第二百十六 外国九瓦刺 朵颜（福余 泰宁）：明日，敌见大军止不行，伪退，振遽令移营而南。军方动，也先集骑四面冲之，士卒争先走，行列大乱。敌跳阵而入，六军大溃，死伤数十万。英国公张辅，驸马都尉井源，尚书郎埜、王佐，侍郎曹鼎、丁铨等五十余人

Мин улсын гол хүч ялагдсаны дараа Инзун хаан мориноосоо бууж, урд зүг рүү харж завилан сууж байгаад удалгүй Эсэн нарт баригджээ.²⁰ *Харуулын жанэжин* Фань Жун “би тэнгэрийн доорхын төлөө энэ гэмтнийг ална!”²¹ гэж хэлээд Ван Жэнь-ийг цохиж алаад дараа нь бүслэлтийг цохин нэвтэрч, олон арван дайсны цэрэг хороосон ч эцэст нь өөрөө алагджээ. Энэ тулалдаанд Мингийн цэргийн талаас илүү нь үхжээ. Монголын цэрэг 200 мянга гаруй луус, морь олзолжээ.

Мин улсын *тайган* Шинин бууж өгч, Мин гүрний нийслэлийн тухай Эсэнд өчиж, чухал мэдээлэл өгчээ. Мин улсын Инзун хааны сүйх ирсэн гэж тулалдааны төгсгөлд анх сонссон Эсэн эхлээд ихэд гайхаж, итгэгээгүй гэдэг. Гэвч удалгүй мингийн хаантай уулзсаны дараа Жу Чыжэн-д ихэд хүндэтгэлтэй хандаж, түүнийг дүү Баянтөмөрийн цэргийн хүрээнд байрлуулжээ.

Олзлогдсон мингийн хаанд Эсэн тайш хэрхэн хандсан тухай домгийн чанартай ганц нэг мэдээ үлджээ. Ихэд хэтрүүлэгтэй болох нь шууд харагдана. Тэнд, Эсэн тайш, Инзун хааны эсрэг тэрслүү зүйл хийхийг хүсэх үед түүний унаж явсан морийг аянга цохиж үхүүлсэн гэж нэг сурвалжид өгүүлсэн бол өөр нэг сударт Эсэн тайш Инзун хааны майханд хачирхалтай нэгэн зүйл олж харсан тул хорлохыг зориглож зүрхлэлгүй²² орхисон гэж бичжээ.

Түмүгийн тулалдааны тоймын эцэст өгүүлэхэд, 1449 онд болсон тулалдаанаар Мин улсын Инзун хааныг олзлон авч, сүүлд хоёр тал хэлэлцэн тохирч улмаар Инзун хааныг Мин улсад буцаан өгсөн үйл явдал бол Эсэнгийн хүчирхэгжилтийн оргил үе байсан гэж үзэж болно.

Өгүүллийн гол зорилго бол дэр дурдсанчлан тулалдагч талуудын цэргийн хүч, цэргийн тоо билээ. Эхлээд энэ тулалдаанд ялсан Эсэн тайш тэргүүтэй монголын цэргийн тоо хэд байсан бэ? гэдэг асуултад хариулъя. Учир нь мингийн хагас сая цэрэгтэй монголын хоёрхон түмэн цэрэг байлдсан гэдэг тогтсон ойлголт одоог хүртэл судалгааны бүтээлүүдэд харагдсаар байгаа ба харин энэ тоо хаанаас гарч ирсэн, хэр бодитойг нягталсан зүйлгүй, тодорхойгүй байсаар иржээ.

Эсэн тайш захирч Түмү-гийн тулалдаанд оролцсон монгол цэргийн тооны талаарх түүхэн мэдээлэл харьцангуй ховор байдаг аж. Гэсэн хэдий ч бид, монголчууд Мин улсыг довтлохдоо цэргээ гурванд замд хувааж, нэг хэсгийг нь Эсэн удирдаж, нөгөө хэсгийг нь Тогтоабуха хаан, гурав дахийг нь Алаг чинсан удирдаж, тус тусын замаар довтолсныг хятад сурвалжаас тодруулсан юм.

“Мин улсын магад хууль”-д тэмдэглэснийг үзвэл, Түмү цайзын хэрэг явдлаас хойш сар гаруйн дараа Жөнтун-ы 14-р оны арван сарын 5-ны өдөр Шюаньфугийн цэргийн ахлах түшмэл *чанпинбо* Ян Хун-ы айлтгалд 30000 морьт цэрэг гэсэн маш тодорхой тоо дурдсан байдаг. Энэ мэдээгээр бол монголын 30 мянган морьт цэрэг Мин улсын нутагт довтолж орж Шюаньфугаар дайрч Зыжингуань-ийг чиглэжээ.

死之，振亦死。

²⁰ 《明史纪事本末·卷32》：“初，师既败，上乃下马盘膝面南坐”

²¹ 《明史纪事本末·卷29·王振用事》：“（樊忠言）吾为天下诛此贼。”

²² 《明史·卷三百二十八·列传第二百十六》：“也先闻车驾至，错愕未之信，及见，致礼甚恭，奉帝居其弟伯颜帖木儿营，以先所掠校尉袁彬来侍。也先将谋逆，会大雷雨震死也先所乘马，复见帝寝幄有异瑞，乃止。 Энэ тухай “Умарш дайласан хэрэг явдлын тэмдэглэл” сурвалжид мөн өгүүлдэг.

“Умарш дайлан хэрэг явдлын тэмдэглэл”²³ гэдэг бас нэг сурвалжид:

Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр оны арван сарын гурваны өдөр Эсэнгийн цэргүүдийн нэг нь Ян Хун-д очиж, Мин улсын цэргийн хамгаалагчдаас үхэр, хонь, дарс гуйв. Дөрвөний өдөр тэд Зыжиньгуань давааны арын задгай газар руу нүүв²⁴ гэсэн мэдээ байдаг.

Дурдсан хоёр сурвалж ойролцоо бичигдсэн байдаг бөгөөд энэ замаар довтолсон Эсэнд 30000 цэрэг байсан гэж дүгнэж болох ч эдгээр мэдээг агуулсан хоёр сурвалж маань угтаа нэг л эхээс гаралтай билээ. Учир нь Мин улсын магад хууль-ийг бичихдээ “Умарш дайлан хэрэг явдлын тэмдэглэл”-ийг ашигласан гэж эрдэмтэд үздэг. Тиймээс найдвартай нотолгоо болж чадахгүй.

Харин “Улсад өргөсөн дайлсны тэмдэглэл”²⁵ (国朝献征录 Guo chao xian zheng lu) гэдэг өөр нэг сурвалжид:

Арван сарын арван тавны өдөр Бээжингийн хамгаалах харуулд ялагдсан, Эсэн тайш Цавчаал боомтоор зугтан гарч Алаг чинсантай нийлж, Цавчаал боомтыг уулгалсан. Цавчаал боомтоор уулгалан орж ирсэн Эсэнгийн цэрэг 50000 орчим байсан

гэсэн мэдээ бий. Өмнө дурдсанаас даруй 20 мянгаар илүү байна.

“Жинтайн анхдугаар оны магад тэмдэглэл”²⁶ (景泰元年实录 Jingtai yuan nian shi lu) гэсэн бас нэг зохиолд:

Жинтайн анхдугаар оны хаврын тэргүүн сар

Эсэн, Сайхан вангийн хамтаар 17000 цэргийн хүчээр Датуну Ян-а-г довтолсон.

Датун ван 1700 цэргээр Бяньтөү боомтыг довтолсон.

Дарбуха ван 17000 цэргээр Зымань-ийг довтолсон.

Течибуха 7000 цэргээр Датуну Балидянь-ийг довтолсон.

Төгө пинжан 7000 цэргээр Тяньчөн хотыг довтолсон.

Тогтоабуха морьт цэргээр Үнэгэн давааг довтолсон нь 10000 байлаа гэсэн мэдээ гардаг.

Тогтоабухагийн цэргийг хасаж тооцоолбол, Эсэн тайшийн мэдэлд 49700 цэрэг байсан гэсэн үг. Өмнөх сурвалжийн 50000 цэрэг гэсэнтэй бараг нэг ажээ.

Үүнээс гадна “Баруун боомтын ойллого —Жун-и хавсралт” гэдэг бичигт “Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр оны арван сард Тогтоабуха хаан, Алаг чинсан нар гучин мянгаад цэрэг захирч довтолж ирсэн”²⁷ гэх утгатай мэдээ тэмдэглэгджээ.

²³ 正统十四年十月初三，也先一部至阳和，向当地明军守军讨了牛羊和酒；初四日，又移动到紫荆关北空地驻扎。两边记载的时间大致相同，顺圣川是到紫荆关的必经之路，我们可以得出结论：也先的三万部队即是这路人马。

²⁴ “Монголын түүхэнд холбогдох нанхиад сурвалжийн ойлбор”, Эртний хятад хэлнээс орчуулж тайлбар хийсэн Ундрах Д., Редактор Цэрэндорж Ц., Соёмбо принтинг, Улаанбаатар, 2020.

²⁵ 《国朝献征录》- Мин улсын зүтгэлтнүүдийн намтрын түүвэр. Нийт зуун хорин боть. Мин улсын Жяо Хун (1540-1620) бичсэн. 焦竑《国朝献征录》126卷, 中华书局, 1976.

²⁶ 《景泰元年实录》载：景泰元年正月，也先与赛罕王部分首领率领人马一万七千袭击大同阳阿；大同王率领人马一千七百袭击边头关；答儿卜花王率领人马一万七千进攻柴满；铁奇卜花王率领人马七千进攻大同八里店；铁哥平章率领七千围天城；脱脱不花王率领人马进攻野狐岭及万全。

²⁷ 《西关志》-明王士翘《西关志》北京古籍出版社1990. “Баруун боомтын ойллого” нэртэй

Сүүлийн гурван сурвалжийн мэдээн дэх тоог нэгтгэвэл Түмүд гол тулалдаан болсон энэ удаагийн байлдаанд монголчууд нийт 75000 цэрэгтэй оролцжээ гэж үзэж болох юм.

Тэгвэл ялагдаж хаанаа олзлуулсан Мин улс энэ удаагийн байлдаанд хэдэн цэрэгтэй оролцсон бэ?

Түмү-гийн тулалдаанд оролцсон Мин улсын цэргийн тоог Чин улсын түшмэдийн эмхэтгэж бичсэн “Мин улсын судар” зэрэг түүхүүдэд тэмдэглээгүй билээ.

Мин улсын Шюаньзун хаан өөрийн эцэг Инзун хаан өөрийн биеэр цэрэг захирч Түмү-д тулалдсан түүхийг тодруулж, бичиж үлдээхээр “Инзун хааны магад хууль” гэдэг зохиол бичүүлэхээр уг нь зарлигдсан байдаг.

Гэхдээ энэ удаа бид, Лю Динжы гэдэг Мин улсын түшмэлийн бичсэн “Питайлу” (否泰录 Pitailu)²⁸ хэмээх сурвалжаас сонирхолтой хэдэн мэдээ баримт олж үзсэнээ толилуулахаар шийдсэн юм. Лю Динжы бол Тяньшүнийн (天顺 Tianshun 1457-1464) онуудад Бичгийн утгачийн хүрээлэнгийн бичгийн сайд, сударч түшмэлийн алба хашиж байхдаа Ян Шань, Ли Шы нарын элчээр зарагдаж буцаж ирээд бичсэн тэмдэглэлд үндэслэж, Чянь Бо-гийн туурвисан “Юаньбинь-намтар” (袁彬传 Yuan Bin zhuan)²⁹ дахь ойлгомжгүй будилаантай агуулгыг цомтгон хялбарчилж “Питайлу” хэмээх нэг дэвтэр энэ сурвалжийг бичжээ.

Түмү-д тулалдсан Мин улсын цэргийн тоо хагас сая байсан гэж чухам Лю Динжы бичсэн юм. Үүнээс хойш Мин улсын болон Чингийн түүхчид энэ тоог зохиолдоо байнга дурдах болжээ. Тухайлбал, Тань Чянь-ий “Гуоянь” (国榷 Guoyan)³⁰, Жөн Шяо-гийн “Умардын бүдүүлгүүдийн шинжлэл” (北虏考 Beilukao)-д энэ тоог дурдсан байна. Чингийн үеийн Гу Интай түшмэл “Мин улсын түүхийн эх адаг” (明史纪事本末 Ming shi ji shi ben mo)³¹-ийг бичихдээ мөн “500 мянга гаруй түшмэл, цэрэг” байсан гэж бичжээ.

Питайлу-г “Мин улсын судар”-аас өмнө бичсэн ба Түмү-гийн:

Эсэн, Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр /1449/ оны долоон сарын шинийн наймны өдөр цэрэглэн ирж хэрмийн гаднах хот хоргыг бүслэн авчээ. Энэ мэдээг дуулсан өдрөө *фүма дүвэй* Жинь Юань нарын дөрвөн жанжин арван мянган цэрэг авч өмнөөс нь дайрчээ. Жинь Юань нарыг цэрэглэж байхад ёслол эрхэлсэн *тайган* Ван Жэнь хааныг өөрийн биеэр цэрэг авч дайлахыг хэдэнтээ ятгахад нь [хаан] *тайш ингуо гүн* Жан Фү, *тайбао чонгуо гүн* Жу Юун нарт цэрэг засаглахыг зарлигдав. Ордны олон түшмэл цугаар [хаандаа] үлдэхийг гуйхад зөвшөөрсөнгүй. Арван долооны өдөр, цэрэг удирдан хөдөлгөв. *Чон ван* Ван Жюшөү зүүн хаалганы баруун нүүрэнд олон түшмэдийг бараалуулахыг зарлигдан, ордны *тайган* Жинь Ин, түшмэдийн яамны эрхин сайд Ван

энэхүү сурвалжид Цавчаал боомт, Зыжин боомт, Даома боомт, Гугуан боомт зэрэг Цагаан хэрмийн дотоод дөрвөн боомтын газар зүйн орчин, түүхийн явц дахь өөрчлөлт ялангуяа дөрвөн боомтын цэргийн бэхлэлтийн байдлыг дэлгэрэнгүй бичжээ.

²⁸ 刘定之《否泰录》1卷, 中华书局, 1976. Энэ сурвалж Буянхүү, Ван Шюон нарын бүтээлд (薄音湖 王雄《明代蒙古汉籍史料汇编》内蒙古大学出版社, 2006.) орсон байдаг. “Сайн муу ёрын тэмдэглэл” гэж орчуулна.

²⁹ Энэ намтар Мин улсын сударт буй.

³⁰ 谈迁《国榷》, 中华书局, 1976.

³¹ 谷应泰《明史纪事本末》中华书局1977.

Жы, *шюэшы* Гао Юй, *фүма* Чяо Жин нар санал нэгдэв. Түүний дотор цэрэг удирдах эрхэлсэн сайд Ван Зуо, Куан Е, бичгийн сайд Цао Най нар болой. Тавин мянган цэргийг удирдан Цавчаал боомтоор гарч Шюаньфу-д хүрч Жин Юань ялагдсан мэдээг сонсжээ. Хааныг Датун-д ирэхэд нь хар үүл дээвэрлэн бөөгнөрч аянгат бороо орсон тул Ван Жэнь жихүүцэн дагжиж цэргээ буцаан эргүүлэв. Намрын наймдугаар сарын арван гуравны өдөр Чоно ууланд хүрч бүдүүлгийг хөөв. Жу Юун нар гучин мянган морьт цэрэг авч дайтсан боловч бүгд ялагдан үхэж, нэг ч морь харьж ирсэнгүй. Мөн өдөр, цэрэг Түмү-д хүрч, үхэлдэн тулалдсаар Хуайлай харуулд хүрэхэд хорин мод газар [дутуу] байв. Хуайлай хотыг хамгаалах хүсэлтэй байлаа. (Ван) Жэнь мянга илүү хөсөг тэргээр хойноос хүрч ирж үлдэн хөөж Түмү-д буудаллав. Хажууд булаг шанд үгүй, мөн бүдүүлгүүд дайрсаар байв. Арван дөрөвний өдөр явахыг хүсэвч бүдүүлгүүд бүсэлсэн байсан тул хөдөлж зүрхэлсэнгүй. Цэргүүд гар мухардаж, өлсөж цангав. Арван тавны өдөр бүдүүлгүүд элч илгээж бичиг өргөв ...

хэмээн Инзун хаан хэрхэн түшмэдийнхээ үгнээс зөрж өөрийн биеэр цэрэг захирч дайлаар мордсон ба цэргийн удирдлагыг тайганы гарт шилжүүлсэн, Түмү-д тулалдсан явцын тухай тов тодорхой дүрслэн өгүүлжээ.

Лю Динжы “Питайлү” зохиолоо бичих тэр үед зэрэгцээд шахуу Ли Шянь-ий бичсэн “Эрт эдүгээгийн элдэв тэмдэглэл” (古穰杂录 Gu rang za lu) гэдэг бас нэг зохиол бичигджээ. Тэнд:

... 200 мянга гаруй хүний тал нь шархдаж, гурван хүн тутмын нэг нь үхэж, луус, адуу 200 мянга гаруй, хувцас, хуяг дуулга, зэр зэвсэг цөмийг нь бүдүүлгүүд авч, дүүрэн ачаатай буцжээ³²

гэсэн тэмдэглэл үлдсэн байна.

Ли Шянь-ийн дурдсан тоо Лю Динжы-н бичсэнээс хоёр дахин бага байна.

Гэхдээ Ли Шянь-ий дурдсан тоо баримтыг зарим сурвалж эшлэн дурдсан байдаг. тухайлбал, “Баруун цэцэрлэгт үзэж сонссоны тэмдэглэл” (西园闻见录 Xi yuan wen jian lu) болон Фу Вэйлин (傅维麟 Fu Weilin)-гийн бичсэн “Мин улсын бичиг”(明书 Ming shu)³³ зэрэг сурвалжид эш татан ашиглажээ.³⁴ Эдгээр нь Чин улсын эхэн үед бичигдсэн сурвалжууд юм.

Түмү-гийн тулалдаанд оролцсон Мингийн цэргийн тоог бодитоор гаргахын тулд “Мин улсын судар”-т бичигдсэн Мин улсын нийт цэргийн тоо бүртгэлийг үзвэл, Хун Ү-гийн хорин зургаадугаар онд Мин улсын хэмжээнд улс даяар 329 харуул байсан байна.³⁵

³² 李贤《古穰杂录》：“……二十余万人中，伤居半，死者三之一，骡马亦二十余万，衣甲、兵器尽为胡人所得，满载而还。”李贤《古穰杂录》1卷，中华书局，1974.

³³ 明书 -Энэ сурвалж бол Мин улсын сүүлч, Чин улсын эхэн үед Фу Вэйлиний бичсэн намтар түүхийн зохиол юм. Энэхүү сурвалж нь 171 дэвтэр. Албан бус түүхийн сурвалж гэж үздэг ч уран зохиолын хэв маягаар бичигдсэн сурвалж юм. “Мин шы” биш “Мин шу” гэдгийг ялгах хэрэгтэй.

³⁴ Энд ганц тоог заагаагүй болно.

³⁵ 张廷玉等《明史》332卷，中华书局，1974.《明史-兵志》. Жан Тинъю нар. “Мин улсын судар” Жунхуа хэвлэлийн газар, 1974. “Мин улсын судар-Цэргийн ойллого”.

Чөнзү³⁶ хааныг хаан ширээнд суусны дараа Мин Тайзугийн үетэй харьцуулахад цэргийн тоо нэмэгдсэн байна. Чөнзү хааны үед 493 харуултай болж цэргийн тоо ерөнхийдөө 5600 орчим байна гэснийг үндэслэн тооцвол Мин гүрний Чөнзү хааны үед цэргийн тоо нийтдээ 2760800-д хүрсэн байжээ. Тэгвэл Мин улс Чөнзү хааны үед Бээжин хавиар хэчнээн цэрэгтэй байсан бэ? гэсэн асуулт урган гарна. Чөнзү бол Мин улсын нийслэлийг Бээжинд нүүлгэж ирсэн гэдгийг түүхээс мэдэж болно. Тэр бээр нийслэлийг хамгаалахын тулд эргэн тойрноо 72 харуулыг байгуулсан байна. Энэ харуулуудад нийт 400000 орчим цэрэг байжээ. Өмнө дурдсан “Баруун цэцэрлэгт үзэж сонссоны тэмдэглэл” хэмээх сурвалжид тэмдэглэснийг үзвэл, Мин улсын Чөнзү хаан Жи (畿 Ji) газар буюу одоогийн Хөбэй, Бээжин орчмын нутагт 200000 орчим цэрэгтэй 50 харуул байгуулсан хэмээжээ. Харин Мин улсын Жян Дөжин³⁷ хэмээх түшмэлийн өгүүлснээр Мин улс Чөнзү хааны үед 72 харуулын 400 мянга орчим цэрэгтэй, Жинжи (京畿Jingji) -гийн найман фу (府) 280 мянган цэрэгтэй байжээ. Энэ нь өмнө дурдсан сурвалжийн тэмдэглэлтэй дөхөж буй ажээ.

Шюаньдө-гийн үед Мин улсын засгийн газар хянагч цэргийн ангийн тогтолцоо бий болгожээ. Тэр үед Мин гүрэн Шюаньдө-гийн эхний жилээс эхлэн хавар намрын улиралд Хөнань (河南), Шаньдун (山东), Данин (大宁), Жүндү/Фэньян (中都/凤阳, Zhong du/Feng yang)-д хамгаалах хэлтэс, зүүний дивиз Жыли (直隶Zhi li), Хуайян (淮阳Huai yang), Шюаньфү (宣府) зэрэг газраас харуулын цэргийг тогтмол дайчлан нийслэл рүү нийлүүлэхээр бэлтгэж байв. Эдгээр бэлтгэл анги нь хавар, намрын гэсэн хоёр ангид хуваагдаж, тус бүрдээ 80 мянган хүнтэй, нийт 160 мянган цэргийн түшмэл, цэрэг бүрэн хүчин чадлаараа ажиллаж байсан тул “цэргийн анги” гэж нэрлэдэг байжээ.³⁸ Эндээс Мин гүрний үед холбогдох сурвалжийн мэдээнд бичсэнийг тооцон бодвол нийслэл рүү бэлдэж явуулдаг хуарангийн цэргийн нөөц нь найман фу-гийн 200 мянга гаруй дээр нь хавар намрын ангийн цэргийг оролцуулаад Мин гүрний Бээжин дэх хуаранд байсан цэргийн тоо 500-600 000 хүртэл байх ёстой байв. Хожим нь Ваньли хааны үеийн орогсдын шалгалтад тэнцэгч түшмэл Жөү Бинмо³⁹ Мин гүрний эхэн үед нийслэл

³⁶ Энэ хааны сүмийн цол Чөнзү (成组), оны цол Юунлө (永乐), нэр Жу Ди (朱棣), хаан болохоос өмнөх цол Яньван (燕王). Монголын түүхчид хуучин галигаар Юнлэ гэж галигладаг. Тайзү, Тайзун, Инзун гэх мэтээр бусад хаадыг нэрлээд гагц энэ хааныг оны цолоор нь нэрлэдгийг засах шаардлагатай гэж үзэж байна.

³⁷ 蒋德璟 (1593-1646) Жян Дөжин Мин гүрний алдартай улс төрч. Өргөсөн нэр нь Жунбао中葆, цол нь Багүн八公, өөр нэг цол нь Руо-еэ 1625 онд Мин гүрний сүүл үеийн “Их Чинь жинь буюу Несторианизмын алдар нэрийн Хятадын гавьяа” нь шашны сэтгэгч гэдгээрээ алдартай. Мин гүрний үеийн түүний шашны хятад нэр: Янди Жуши (阳地居士), шашин номлогчийн барууны нэр нь: Ян Мануо. Одоогийн Фужянь мужийн Чюаньчжоу хотод төрсөн.

³⁸ 张廷玉等《明史》332卷, 中华书局, 1974.《明史-兵志》

³⁹ 周炳谟-Жоу Бинмо-гийн эцэг Жоу Зы Жяжийн үеийн Жинши хүн байсан бөгөөд Ванлигийн үед сайн эрдэмтээр сонгогдож, боловсон хүчний яамны сайд болж, нас барсны дараа Вэнь Кө цолтой болжээ.

2 《明史·列传第一百三十九》：周炳谟，字仲觐，无锡人。父子义，嘉靖中庶吉士，万历中仕至吏部侍郎，卒谥文恪。炳谟，万历三十二年进士。当重修《光宗实录》时，炳谟已先卒。崇祯初，赠礼部尚书，谥文简。父子皆以学行称於世。

хот дотор, гадна 500 мянга гаруй цэрэгтэй байсан тухай дурдсантай дөхөж очиж байгаа юм.

Энэ үүднээс харвал, эзэн хаан өөрийн биеэр цэрэг хөдөлгөн дайнд ороход Мин улсын их цэргээс 500 мянган цэргийг босгон хөдөлгөх нь боломжгүй зүйл биш бололтой. Гэсэн хэдий ч дээрх тоо баримтууд нь цэрэг, цэрэгт туслах гэх мэт нийт бие бүрэлдэхүүнийг нэрлэсэн тоо бөгөөд үүнд мөн яг тулалдааны талбарт гарч илд мэс зөрүүлдэг цэргийн тоо багтаж орсон гэсэн үг. Бас нэг зүйлийг анхаарах хэрэгтэй, тухайлбал Шюаньдө (宣德)-гийн тавдугаар оноос эхлэн Бээжингийн хуарангийн таван замын цэргийн хуарангийн цэргийн тоо аажмаар багасах болжээ. Мин улсын Чөнзү хааны үед нийслэлийн цэргийн хуарангийн таван замын цэрэгт 20 мянган морьт болон явган цэрэгтэй байсан бөгөөд дараа нь Датун зэрэг хил хязгаарын газраас бусад цэргийг Шюаньдө-гийн харуулд шилжүүлсэн байдаг.⁴⁰ Дараа нь тэд морин цэрэгтэй байв. Шюаньдө-гийн үед нийт таван замын цэргийн тоо 57 мянга гаруй болж, Шэньжи (神机Shenji) болон бусад хуарангуудын цар хүрээ нь багасан таван замын цэргийн батальон тус бүр 20 мянган морьт болон явган цэрэгтэй болсон байсан тул нийт цэргийн цэргийн тоо 100 мянган хүн байх учиртай боловч Шюаньдөгийн тавдугаар онд оргон зайлах, шилжүүлэн байршуулах зэргээс шалтгаалан өмнө дурдсан тооны тэн хагастай тэнцэх тооны л цэргүүдтэй байжээ. Ийнхүү цэргийн хомсдолд орсны хариуд Мин улсын Шюаньзун хаан Цэргийн явдлын яаманд Жинжи-гийн харуул зэрэг 100 мянган цэргийг сонгон авч, таван замын цэргийн хуаранд шилжүүлэн сургах зарлиг буулгажээ.⁴¹

Гэвч Жөнтун-ы он жилүүдэд Бээжингийн цэргийн хуаранд мөн л цэргийн хомсдолд байсан бөгөөд хоёрдугаар онд Мин улсын Инзун хаан Улсын хамгаалагч багш Чөнгуюгун-г цэргийн сургуулилалт хийхээс өмнө, таван замын цэргийн хуарангаас олон тооны цэргийн түрүүч, хошууч нарыг хилийн хот балгасыг хамгаалуулахаар илгээсэн бөгөөд тэр томилолтоос олон хүн оргон зайлсны улмаас цэргийн тоо 25 мянгаар цөөрчээ.⁴²

Ингэхлээр Жөнтуний арван дөрөвдүгээр онд мингийн хаан өөрийн биеэр цэрэг удирдаж дайнд мордохдоо яг хэдэн цэрэгтэй байсан бэ гэдэг асуулт зүй ёсоор урган гарч байгаа юм.

Мин улсын бичгийн түшмэл Еэ Шөн⁴³-ий бичсэн “Усны зүүнтээх өдрийн тэмдэглэл” (水东日记Shui dong ri ji)⁴⁴ гэдэг зохиолд Мин улсын харуулын цэргийн тоог тодорхой дурдсан байдаг. Түүний бичиж тэмдэглэснээр, “Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр онд Түмү цайзын тулалдааны урд/өмнөх шөнийн байдлаар, таван замын

⁴⁰ 张廷玉等《明史》332卷，中华书局，1974.《明史-兵志》

⁴¹ “Мин улсын судар- Шюаньзун хааны шастир”

⁴² 张廷玉等《明史》332卷，中华书局，1974.《明史-兵志》

⁴³ 明人笔记。以成书於淞水东，故名。明叶盛(1420~1474)撰。四十卷。叶盛，字与中，江苏昆山人，正统十年(1445)进士。授兵科给事中，历仕正统、景泰、天顺、成化四朝，官至两广、宣府等处巡抚，擢吏部左侍郎。该书主要记述明代前期典章制度。作者曾监督宣府粮饷，兼管军务，熟悉政事，故书中军政粮储、墩台设备，以及赋役官制、边陲地理、道路远近、置备设防，皆言之甚详。也间及不见於史传的当时人一些轶闻逸事，还博涉宋、元人事及碑志，收录了一些宋、元、明人诗文奏议，有较高史料价值。

⁴⁴ 叶盛 魏中平《水东日记：元明史料笔记》中华书局，1980.

цэргийн Дүдүфу⁴⁵ (都督府) хийгээд Хэмэрлэг дээлт харуулын цэрэг зэрэг харуулын албан хошууны цэрэг 3258173 байх ёстойгоос 1624509 цэрэг байсан бөгөөд 1633664 цэрэг дутсан. Хэмэрлэг дээлт харуул зэрэг харуул нь нийт гучин таван харуулын хэсэгтэй бөгөөд нийт 290 мянга гаруй цэрэгтэй байх ёстой. Түүнээс гадна арын албаны Дүдүфу-гээс нийслэлд хуваарилагдсан гучин есөн харуул байдаг” гэжээ. Гэтэл “Их Мин улсын хууль” (大明典 Da Ming dian)-д нийслэлийн хуарангийн урам гэгчид Бээжингийн харуулын хэсэг 5 мянган цэрэгтэй байх ёстой хэмээн заасан байна.⁴⁶ Тэгэхээр өмнөх сурвалжид дурдсан гучин есөн харуулын ойролцоогоор 195 мянган цэрэгтэй байсан гэж үзэж болохоор байна. Эдгээр мэдээ баримтаар бол Жөнтун-ы арван дөрөвдүгээр онд нийслэлд ойрхон байрлах цэргийн тоо 489117 болж байна. Үүнийг сүүлийн үеийн судлаач нар үгүйсгэж Мин улсын Инзун хаан хамгийн ихдээ хэдэн мянган цэргийн хүчээр Монголын цэрэгтэй тулалдсан гэж баталсан байдаг.⁴⁷ Харин сурвалжид тэмдэглэсэн цэргийн тоог нягтлан үзвэл Мин улсын цэргийн тоо 500 мянга байсан гэдэг нь үндсэндээ батлагдаж байгаа ба бидний нягталж шинжилсэн үр дүн мингийн Лю Динжы нарын бичгийн хүмүүсийн бичиж тэмдэглэсэнтэй бас мөргөж байна.

Дүгнэлт

Түмү-гийн тулалдаан хэмээн нэрлэгддэг тулалдаанд Мин улсын 500000 цэрэгтэй Монголын 20000 орчим цэрэг дайтсан тухай мэдээ түүхийн сурвалж, судалгааны бүтээлүүдэд таардаг бөгөөд энэ тоо яг бодитой эсэхэд анхаарал хандуулж нягталсан судалгааг одоогоор олж хараагүй л байна. Бид нэр бүхий хятад сурвалжуудаас аль аль талын цэргийн тоог гаргах оролдлого хийсэн юм. Түмү-гийн тулалдаанд Мин улсаас 490000 орчим, Монголын талаас 75000⁴⁸ цэрэг оролцсон гэж үзэж болохоор байна. Хятадын эртний “Лю Тао” (六韬 Liu tao) хэмээх цэргийн тактикийн тухай сурах бичиг байдаг. Тэнд “тэгш талд байлдах, уул өгсөж уруудаж байлдахаас шалтгаалж ялагдал, ялалт хэнд ирэх нь өөр өөр. Нэг морьт цэрэг найман явган цэрэгтэй хүч тэнцүү” хэмээн өгүүлсэн байдаг. Эрт, дундад үеийн хятадын цэргийн байлдах урлагийг бас нэг төлөөлөл болсон эл сурвалжаар бол бидний хөндөж байгаа Түмүгийн тулалдаанд чухам цэргийн тоо нөлөөтэй байсан уу, эсвэл тухайн тулалдаанд баримталсан цэргийн тактик нөлөөлсөн үү гэдгийг харж болох юм. Инзун хааныг олзолж авсан энэхүү тулалдаанд Мин улсын тал бэлтгэл муутай, нийт цэргийн хэлээд хувийг ар тал, хангалт, ачаа тээвэр гэх мэт ложистикийн

⁴⁵ Дүдүфу- Бүгд захирах орд хэмээх захиргааны газар

⁴⁶ 《大明会典》-“Мин Хуйдянь” гэгддэг “Да Мин Хуйдянь”. (Code of Great Ming Dynasty) Мин гүрний үед эмхэтгэсэн, үндсэн агуулга нь захиргааны хууль юм. Энэ нь Хунжы-гийн аравдугаар онд (1497) нийт 180 боть болсон бол Ванлигийн дөрөвдүгээр онд (1576) дахин нэмж нийт 228 боть болгожээ. Ванли-гийн хувилбарыг илүү олон удаа эш татдаг. 原瑞琴《大明会典研究》中国社科出版社, 2009.

⁴⁷ 明帝国边防史：从土木堡之变到大凌河血战 / 指文烽火工作室著。—长春：吉林文史出版社，2015.20页

⁴⁸ Өгүүллийн зохиогчийн тооцоолж гаргасан энэ тоо нь хувь судлаачийн санал гэдгийг анхаарахыг уншигчдаас хүсье – сэтгүүлийн энэ дугаарыг эрхлэгч.

бүрэлдэхүүн эзэлж байжээ. Түүнчлэн үлэмж тооны бичгийн, ордны түшмэд дагалдаж явж байсан нь тулалдааны талбарт ямар ч нэмэргүй хүмүүс гэдэг нь ойлгомжтой. Харин Монголын цэрэг дайтах байлдахад мэргэжсэн, бэлтгэл сайтай цэргээс бүрдэж байсан ба мөн монгол цэргийн дайны арга техникийн нэг болох зад тавих аргыг эл тулалдаанд хэрэглэсэн байх. Учир нь Лю Динжы-н “Питайлү”-д, тулалдааны өдөр тэнгэр цэлмэг байснаа гэнэт харанхуйлж, аянга цахилгаан цахиж, мөндөр буусан гэж өгүүлдэг. Зад хэрэглэснийг гэрчлэх баримт “Мин улсын Инзун хааны магад тэмдэглэл”-ийн 181 дүгээр дэвтэрт бас бий.

Монголын цэргийн тоо хоёр түм бус харин бидний судалсан үр дүн болох таван түмэн цэргээр нэмэгдсэн ч гэлээ Мингийн 500000 цэрэгтэй үлэмж их хүчийг 75000 цэргээр ялахад амархан байсан гэж үзэж болохгүй байх. Гэхдээ, Мингийн цэргийн ялагдалд нөлөөлсөн бас нэг хүчин зүйлийг орхиж болохгүй. Мингийн Инзун хаан цэргийн эрдэмгүй хүний үгэнд автаж дайнд яаруу сандруу гарч, дайны стратегиа буруу боловсруулж, буруу замаар явж, усгүй газар буудаллаж, газар орны нөхцөл байдлыг дутуу тооцоолсон тулалдааны тактик барьж тулалдаан эхлүүлсэн учир ялагдаж, улмаар олзлогдож Мингийн, Хятадын түүх дэх том ялагдлын нэгийг амссан нь тодорхой аж.

Abstract

The Tumu Crisis, also known as the Crisis of Tumu Fortress, occurred in the autumn of 1449 AD as a result of border conflicts between the Mongols and Ming dynasties. Despite being significantly outnumbered, the Mongols achieved a decisive victory. Common estimates suggest the Ming army had up to 500,000 soldiers, while the Mongols fielded approximately 20,000. However, our research suggests that the actual numbers were closer to 490,000 on the Ming and 75,000 on the Mongolia. The Ming forces were poorly prepared for this battle, during which Emperor Yingzong was captured, and many of the soldiers were non-combatants and courtiers. In contrast, Esen Taish's troops were well-prepared for war and utilized the Mongolian military technique of laying the ground. This study draws on a range of primary sources from the Ming and Qing dynasties, including the military strategy text Liu Tao.

We also utilized primary texts such as Ming Shilu (明实录) and Ming Shi (明史), written by scribes who flourished during the Ming and Qing dynasties. The analysis of these texts marks a milestone in Mongolian historiography, as they have never been translated into Mongolian nor incorporated into previous research, making our study a novelty. The article consists of three main sections: The Battle of Tumu, The Crisis of Tumu, and The Number of Soldiers in the Battle of Tumu. The events of the battle that occurred in the autumn of 1449 AD are referred to as The Battle of Tumu, while those between 1449 and 1450 are covered under The Crisis of Tumu. We explore how the crisis impacted Mongol-Ming relations, resulting in significant changes in both countries' foreign policies. The final section traces the number of soldiers who participated in the Battle of Tumu based on historical sources.

Ном зүй

Судалгааны эх сурвалж:

1. 李贤《古穰杂录》1卷，中华书局，1974.
2. 张廷玉等《明史》332卷，中华书局，1974.
3. 谈迁《国榷》，中华书局，1976.
4. 焦竑《国朝献征录》126卷，中华书局，1976.
5. 刘定之《否泰录》1卷，中华书局，1976.
6. 张萱《西园闻见录》107卷，中华书局，1976.
7. 谷应泰《明史纪事本末》中华书局1977.
8. 叶盛 魏中平《水东日记：元明史料笔记》中华书局，1980.
9. 明王士翘《西关志》北京古籍出版社1990.
10. 薄音湖 王雄《明代蒙古汉籍史料汇编》内蒙古大学出版社，2006.
11. 原瑞琴《大明会典研究》中国社科出版社，2009.
12. 《明英宗實錄》卷180“正統十四年七月己醜”，台北：“中央”研究院歷史語言研究所校勘影印本，1962年.
13. “Мин улсын судар” Эрхэлсэн Д.Заяабаатар, Эртний хятад хэлнээс орчуулж тайлбар хийсэн Ундрах.Д, Содбилэг.Ч, Цэрэндорж Ц. Редактор Цэрэндорж Ц. Соёмбо принтинг, 2018.

Нэгэн сэдэвт бүтээл:

14. БНМАУ-ын түүх. Тэргүүн боть. Нэн эртнээс XVII зуун. Улсын Хэвлэлийн Хэрэг Эрхлэх Хороо, УБ., 1966
15. 明帝国边防史：从土木堡之变到大凌河血战 / 指文烽火工作室著. —长春：吉林文史出版社，2015.
16. Одон. Эсэн хаан. Өвөрмонголын хэвлэлийн хороо. 1988
17. Жамсран Л. Эсэн тайш хаан. Хаадын сан. УБ., 2000.
18. Жамсран Л. “Монгол түүх судлалын өгүүллүүд” II (Хэвлэлд бэлтгэсэн: Хэрээд Ж.Урангуа) УБ., 2003

Судалгааны өгүүлэл:

19. Longfei Feng *Tumu Crisis and the Weakness of the Military System of Ming Dynasty* Asian Social Science 12
20. Vol.5, No 6, June 2009, Pp: 12-19
21. Д.Г. Кукеев *Эсэн тайши и ойратско-китайская война 1449 г.* (по данным китайских источников) Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН, ББК 63.3(5)

ХАВСРАЛТ

Түмүгийн тулалдаанд оролцсон Мингийн хаан, сайд, түшмэд, жанжэдын нэр

Мин улсын хаан Инзун Жу Чыжэнь
Хааны дүү чөн ван Жу Чычюйгээр
Тайган Ван Жэнь
Тайган Гуо Жин
Ү Көжун

明英宗朱祁镇 Yingzhong Zhu Chizhen
郕王朱祁钰 Chengwang Zhu Chiqu
王振 Wang Zhen
郭敬 Guo Jing
吴克忠 Wu Kezhong

Ү Көчин	吴克勤 Wu Keqin
Чэнгуо гүн Жу Юун	朱勇 Zhu Yong
Бо Шюэшоу	伯薛绶 Bo Xueshou
Мин улсын Цэргийн явдлын яамны сайд Куан Е	邝埜 Kuang Ye
Цао Най	曹鼐 Cao Nai
Ингуо гун Жан Фу	英国公张辅 Yingguogong Zhang Fu
Тайнинхөү Чэнь Ин	泰宁侯陈瀛 Taininghou Chen Ying
Тавнан дүвэй Жин Юань	驸马都尉井源 Fuma duwei Jingyuan
Пиншянбо Чөн Хуай	平乡伯陈怀 Pingxiangbo Chen Huai
Шянчөнбо Ли Жэнь	襄城伯李珍 Xiangchengbo Li Zhen
Суйаньбо Чэнь Шюань	遂安伯陈垞 Sui-anbo Chen Xuan
Шюйүбо Шэнь Рун	修武伯沈荣 Xiu-wu bo Shen Rong
Бүгд захирагч Лян Чөн	梁成 Liang Cheng
Ван Гүй	王贵 Wang Gui
Эрхин сайд Ван Зуо	王佐 Wang Zuo
Дотоод ордны бичгийн сайд Жан И	内阁大学士张益 Neige daxue Zhang Yi
Сайд Дин Шюань	侍郎丁铉 Dailang Dingxuan
Ван Юунхө	王永和 Wang Yonghe
Дэд захирагч цэргийн хянагч Дөн Чи	副都御史邓荣 Fufu yueshi Deng Qi
Дали сүмийн баруун жигүүрийн ерөнхий сайд Сяо Вэйжэнь	大理寺右寺丞萧维楨 Dali siyou sichen Xiao
Weizhen	
Ёслолын яамны зүүн жигүүрийн сайд Ян Шань	礼部左侍郎杨善 Libu zuo dalang Yang Shan
Вэнь шюань ланжун Ли Шян	文选郎中李贤 Wenxuan langzhong Lixian
Харуулын жанжин Фань Жун	樊忠 Fan Zhong
Тайган Шинин	喜宁 Xi Ning
Шюаньфугийн цэргийн ахлах түшмэл чанпинбо Ян Хун	昌平伯杨洪 Changpinbo Yang Hong
Мин улсын Шюаньзун хаан	明宣宗 Ming Xuanzong
Лю Динжы	刘定之 Liu Dingzhi
Ян Шань	杨善 Yang Shan
Ли Шы	李实 Li Shi
Чянь Бо	钱溥 Qian Bo
Тань Чянь	谈迁 Tan Qian
Жөн Шяо	郑晓 Zheng Xiao
Гу Интай	谷应泰 Gu Yingtai
Ли Шянь	李贤 Li Xian
Фу Вэйлин	傅维鳞 Fu Weilin
Жян Дөжин	蒋德璟 Jiang Dejin
Жөү Бинмо	周炳谟 Zhou Bingmo
Еэ Шөн	叶盛 Ye Sheng